

УСС

НАШ ЈЕЗИК

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

4: 9/10

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. IV св. 9-10

БЕОГРАД 1953

САДРЖАЈ

	Страна
1. А. Белић: О састављеном и растављеном писању речи	281
2. Мил. Павловић: Апстрактне именице с наставком -ост	296
3. Др. А. Ђ. Костић: О грађењу и транскрибовању придева од латинских именица	308
4. М. С.: Око назива нашег језика	316
5. С. Машић: Сложенице са <i>велико-</i>	323
6. Милија Станић: О облицима: <i>двама</i> и <i>двјема</i>	329
7. М. С. Лалевић: О употреби облика <i>бише</i>	335
8. А. Пецо: Још нешто о именима <i>Јово</i> и <i>Раде</i>	340
9. И. Појовић: Вештица = штрига „лептирица“	344
10. Ђ. Св. Радојичић: Лична имена <i>Богомила</i> и <i>Богомил</i>	348
11. Језичке поуке	350
12. П. Ивић: Професору Марку Ж. Ракочевићу	356
13. Регистар речи	363

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна Ризница

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1953

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

СЛОЖЕНИЦЕ СА ВЕЛИКО =

Није било давно кад је један универзитетски професор и академик, германиста по струци, тврдио за неке наше речи да су више или мање „превод с немачког“¹⁾. Такве речи су имале да буду на пример: *великодушан, великодушност, добровољац, искључив, посредан (и непосредан), правоис, самовоља, својеручни* итд. Та тврдња заснивала се само на сличном склопу наведених и одговарајућих немачких речи: *великодушан — grossmütig, искључив — ausschliesslich, рукопис — Handschrift* итд. Али као што ове немачке речи не морају бити превод француских *magnanime, exclusif, manuscrit* итд., тако ни наше не морају бити превод немачких, него се по том заједничком кроју њиховом у три језика може с вероватноћом закључити да оне потичу из заједничког извора. Наведене и многе друге наше речи јесу заједнички европски изрази, европеизми, управо кристијанизми.

Утицај немачког језика знатан је и на народни и на књижевни језик наш, али се не може све уписати у културно дуговање Немцима. Има и дуговања старијег од немачког. Иако је Даничићев Рјечник из књижевних старина непотпун²⁾, у њему се ипак налазе неке од горе наведених речи, разуме се, у њиховом старословенском облику.

Даничић нема реч *рукойис*, али има *рукойисание*: према томе, реч *рукойис* пре ће бити створена прекрајањем српско-

¹⁾ Страни преглед VII/VIII, М. Тривунац, Немачки утицаји у нашем језику.

²⁾ Непотпун је, најпре, зато што је Даничић хотимично изоставио из грађе обредне књиге хришћанске на српскословенском (па и све књиге из старих штампарија наших). Зашто је то урадио, Даничић је оставио необјашњено: обећани предговор уз последњу свеску изостао је. Затим, време је учинило Даничићев речник још непотпунијим: од појаве његовог речника објављено је још много ствари из наше старине.

словенске речи на српски облик (према *зайис*), или је можда и српкословенски имао тај краћи облик. Разуме се, могла је доћи и из руског. — Даничић нема ни *правописание* (према којој би стајала реч *правопис*) али је има у руском, што показује да наша реч може бити из руског или, још вероватније, да смо ту реч имали у нашем старом књижевном језику. — Речи *самовоља* нема код Вука, али има *самовољан* и *самовољац*. Према томе, језик је могао лако створити реч *самовоља*, кад се за њу јавила потреба. (Разуме се, више је него вероватно да су сложенице са *само* = постале под туђим утицајем, али тај утицај је био грчки: у Даничићевом речнику има их неколико). — Ни реч *својеручни* Даничић нема, али има *својеручио*, што је скоро иста ствар. (Вуков речник опет има *својеволно*: зацело су и сложенице са *своје* = постале према грчком узору). — Вуков речник нема реч *добровољац*, али има: *добровољно* и већ поменуто: *самовољац*. Већ из њих би језик сам могао створити реч *добровољац*; али та реч постоји и у руском, а то значи и могућност позајмице из руског, као и могућност наслеђа из старог књижевног језика.

Ни реч *искључив* не мора бити преведена с немачког. Истина је да Рјечник ЈА њу налази први пут у Јуридикко-политичкој терминологији (службеном термилошком речнику некадашње Аустрије), у њеном издању за Србе, Хрвате и Словенце од 1853 године. Али пре тога речника имамо код Доситија *искључиваши*, и цело јато сродних речи у руском језику. Да ли је Доситије њу узео из руског или из српкословенског, не може се лако рећи, али је српкословенски у доба Доситијевих година учења још прилично владао. Осим тога, хронолошки ранији од Јуридикке терминологије, Стулићев речник има *искључиваши* и *искључиши*. Код речи *искључиши* Будмани, уредник треће књиге Рјечника ЈА, каже: „начињено у наше вријеме“, „према латинском *excludere* и њемачком *ausschliessen* и може бити по Стулићеву рјечнику“. За Стулићево сведочанство да је та реч узета из бревијара вели да је „сумњиво“, не објашњавајући зашто. На крају Будмани претпоставља и четврти извор: руски језик. — Као што Будмани није могао да се

лако одлучи који би извор узео као основни (код речи *искључиши*), тако и код речи *искључив* не би требало немачки језик одредити као њен извор. Можда је немачки језик био само последњи потстицај.

Речи *посредан* и *непосредан* имају још више извора у прошлости него реч *искључив*. Даничићев речник их нема, али Миклошићев речник има читаво јато: *посредан*, *посредство*(*ваши*), *посредник*, као и *непосредстван*. Ова последња се јавља, узета из руског (*непосредствен*), у Србији 1825 (према Рјечнику ЈА). У Србији се јављају и речи *посредство* и *посредственик*, у Србским новинама, почевши од 1834 године. *Посредник* се налази од XVI века код приморских писаца, а *посредан* се јавља од XVIII века у Хрватској. Реч *посредник* уноси Вук 1847 у Нови завјет; а 1853 године у Јуридричкој терминологији се јављају *посредништво* и *посредоваши*. Пре немачког утицаја био је руски, а пре оба та културна утицаја постојала је употреба старосрпска и старохрватска.

Код речи *искључив*, па и код речи *посредан* и *непосредан*, остаје мање или више сумње, несигурности и испрекиданости у историској линији утврђивања њиховог порекла, али код речи *великодушан* и *великодушност* српска прошлост речи је несумњива. Даничићев речник их нема, али има *великодушије*, и као што има *великолепан* уз *великолепије*, тако је очевидно стари језик морао имати и *великодушан*. (Руски језик је има такође). Ту, дакле, потпуно отпада немачки утицај. Реч *великодушије* била је употребљавана и у нашој старој књижевности и у новој (где је једно кратко време имала и облик *великодушје*), а после Вука замењена је речју *великодушност*, изведеном од придева.

И та и још доста других сложеница са *велико* = (и са *веле* =) потичу из језика наше старе просвете, из српкословенског. Даничићев речник, осим *великодушије*, има још неколико таквих. Међу њима су и речи *великомученик* и *великомученица*. И довољне су те две хришћанске речи (којима такође одговарају немачке речи *Grossmartyrer*,—*in*) да покажу да, као што оне не могу бити немачког порекла, него воде порекло из оног језика који нам је дао хришћанску просвету, тако и многе друге наше речи имају то исто, грчко порекло.

Осим поменутих пет сложеница са *велико* =, Даничићев рјечник има још и ове: *великомога*, *великославан*, *велико-срдчан*, *великоцени*. Вукова реформа, дижући народни језик на степен књижевног, уклонила је те и многе друге речи црквеног језика. Од сложеница са *велико* =, речи *великодушност* и *великодушан* (које Вук није унео у свој речник) биле су потребне књижевном језику и спасле су се из поплаве народног језика. Осим њих, употребљавале су се после Вука само још речи *великомученик*, — *ца* и *великодостојник*. Иначе цела та архаична стилска група суперлатива није се спасла од поплаве и потонула је у прошлост.

Пре Вука, међутим, сложенице са *велико* = биле су честе у употреби, најпре оне старословенског порекла, а доцније су за њима и према њима скројене ушле у књижевни језик и нове речи немачког порекла. Гаврило Стефановић (који се због употребе народног језика може сматрати као прво име нове књижевности), превodeћи беседе Лазара Барановића, назвао је Соломона не „*премудри*“ него „*великопаметни*“. То показује јасно колико су обичне биле те сложенице. Доситије је у Етици говорио о „*великоважној* ствари познавања човека“. Код Стерије Турци зову султана „*великомоћни* владатељ“; исти писац говори о „*великоможној* судбини“, и дарежљивог назива *великодарним*. Говорити кличући било је тада: „говорити *великогласно*“. Најобичније речи пре Вука биле су *великолепан* и *великолепност*. Данас се те речи сматрају за русизме, зато што је руски језик те речи сачувао. Оне, уосталом, и јесу чист русизам кад се нађу код Цесарца. — Овде треба додати једну једину сложеницу тога типа записану у народној употреби: *великоумије*, коју је, у значењу: понос (као и реч *високоумије* у истом значењу), записао у Кучима Стеван Дучић. Дучић није ништа подробније казао, али зацело је та реч била употребљавана од старих људи, и то, сигурно, прво од свештеника.

Вукова реформа књижевног језика дала је свим старословенским речима нијансу смешнога. Један од значајних учесника у срозавању и исмевању старословенских речи, па и ових сложеница са *велико* = био је 80-тих година Милорад Шапчанин. Да наведемо једну његову реченицу: „Чиновници,

и великоплатци и великопензионарци... озбиљно, али мукло и благочино ступају". Његов учитељ (у Сањалу) натице „великоокнасте наочари“. Он се потсмева „великоговорничким беседама“ као и „великођуластој грби“. Тако је Шапчанин поступао и са другим речима старог књижевног језика, говорећи, на пример, о „благонадлежним переџијама и благопоште-народним господарима берберима“.

Обично се ове сложенице са истим тоном потсмева, иако у врло реткој употреби, налазе код новијих и данашњих писаца. Душан Радић говори о „великоученом доктору“ (Кроз живот, 1935, 107) (Обичнија је у тој стилској боји реч „велеучен“); Крлежа о „великосвештенику“ науке (Излет у Русију, 1926, 38). Такав је тон и у Лалићевој реченици: „Како бјеше дигао главу, чињаше се великосилом“ (Изабр. прип. 1950, 263). Тај тон је и у Давичовом „великоидејашу“ (С Марк. парт., 380). Редак пример лирски узбуђен јесте епитет „великонамерника“ дат Прометеју (Димитрије Митриновић, Бос. вила 1913, 50).

Српскословенске сложенице са *велико* = биле су углед по коме су израђиване нове преведене с немачког: великоварошанин, великоварошанка, великоварошки (овај придев доцније је замењен са: великоградски, на пример, „в. промет и врева“ код Андрића), великопоседник (једно време била је у употреби и великопосед), великозакупац, великопродаја. Била је занимљива реч великокупац (трговац на велико), која је, уз економско разликовање, служила и за задовољавање сујете: „Ако је неко купац, може му се слободно написати великокупац“ (Јов. Илић, Целок. дела, 345).

Једновременно с овим преводима с немачког стварала се највећа група ових сложеница, сложених у духу нашег језика више него досадашње групе, поређаних овде по историском реду стварања њиховог: *великогоспођински*, *великовезирски*, *великошколски* (и *великошколац*), *великожујански*, *великомождани*, *великобритански*. Овде иде и група придева за означавање шовинизма: *великобугарски*, *великонемачки*, *великосрпски*, *великохрватски* итд. С њима заједно иде (и по смислу) русизам „великодржавни“ („в. идеје“, Туцовић, Срб. и Алб. 1945, 12), који се сасвим слаже са овом групом српских сло-

женица. У духу њиховом су још два русизма: 1) *велико-свештски*, који је у једном преводу, не сасвим срећно, замењен са „великодруштвен“ (Кецмановић, Волтер и његова школа, 115), и коме је близак по значењу придев „великоживотни“ (Велимировић, Религија Његошева, 192); 2) *великојосни*, који су два преводиоца, можда и независно један од другог, пренела у своје преводе: Хрват С. Крањчевић, Петар I од А. Толстоја, 363; и Српкиња Наталија Лукић, Шчедрин, Поше-хонска старина, 88.

Основне речи код великог броја ових сложеница су задржале (у Београду) свака свој акценат, са јачим нагла-ском на другој речи: великодостојник, великомученик итд. Некад је тај нагласак друге речи једини (опет по београд-ском изговору): великошкџлац, великошкџлски (према типу: Црнобџрац, црнобџрски, како се те речи наглашавају у Бео-граду). Акценат: великодушџан, дат у речнику Ристић-Кангрџе, у Београду је, мислим, мање обичан него: великодџушџан.

С. Маџић